

Bogumił Szmulik

Willy Brandt — teoretyk niemieckiej socjaldemokracji i polityk (do 1914 r-)

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia 23,
155-167

1995/1996

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zakład Systemów Politycznych Wydziału Politologii UMCS

BOGUMIŁ SZMULIK

*Willy Brandt — teoretyk niemieckiej socjaldemokracji
i polityk (do 1974 r.)*

Willy Brandt — a Theoretician of German Social Democratic Party
and a Politician (up to 1974)

Obserwując i działając współtworzyłem pewien fragment historii, znam problemy teraźniejszości i czuję się odpowiedzialny za przyszłość, którą zamierzam jeszcze przez jakiś czas współkształtować. Wywodzę się z ruchu demokratycznego, który to ma o wiele większą ciągłość historyczną niż każda inna polityczna instytucja w tym kraju, ale który dawno już wyszedł poza stadium samej tylko wiary w naukę.¹

Słowa te napisał Willy Brandt świadomy drogi, jaką przebył, mając na myśli całokształt swoich osiągnięć i perspektywę dalszej walki o pomyślny rozwój niemieckiej socjaldemokracji. W ruchu tym znajdował rolę szczególną, o czym świadczy fakt, że ilekroć obejmował kierownictwo w Socjaldemokratycznej Partii Niemiec (SPD) czy w Międzynarodówce Socjalistycznej (MS) w ruchu socjaldemokratycznym następował nowy etap działalności, wyraźnie aktywniejszy, pogłębiony teoretycznie i programowo, otwarty na nowe wyzwania cywilizacji.²

Jego właściwe nazwisko brzmiało Karl Herbert Frahm; urodzony w Lubece 18 grudnia 1913 r. Datę przyjścia na świat mógł Brandt uznać dla siebie za symboliczną, w tym samym bowiem roku zmarł jeden z czołowych przy-

¹ W. Brandt, *Über den Tag*, Hamburg 1974, s. 468.

² E. Olszewski, *Willy Brandt i współczesna socjaldemokracja*, „Dziennik Lubelski” 1992, nr 202, s. 8.

wódców niemieckiej socjaldemokracji August Bebel.³ Ale nie on początkowo miał decydujący wpływ na wybór drogi życiowej Brandta:

[...] kiedy dziś ktoś mnie pyta, w jaki sposób stałem się socjalistą, musiałbym odpowiedzieć: Przez moją matkę. Była wtedy bardzo młoda... (19 lat, kiedy urodził się syn), ale [...] w wieku 18 lat była już w związkach zawodowych młodzieży, w grupie kultury i wśród towarzyszy. A więc nie tylko urodziłem się w atmosferze ruchu socjalistycznego i związkowego, lecz również wzrastałem w nim.⁴

Matka — Marta Frahm z zawodu ekspedientka, zawsze zapracowana, nie miała zbyt wiele czasu dla syna. Ojca zastępował mu dziadek Ludwig Frahm — również aktywny działacz SPD. Dużo później dowiedział się chłopiec (był dzieckiem nieślubnym) o swoim ojcu, ale nie chciał się z nim spotkać nawet już po II wojnie. Skomplikowane warunki, w jakich wzrastał, zdeterminowały osobowość młodego Herberta. W szkole różnił się od innych uczniów nie tylko pochodzeniem, ale i zainteresowaniami. Pisał: „Moi szkolni koledzy byli ekspertami od aut, piłki nożnej, latawców — ja byłem politykiem”.⁵ Dlatego też ulubionymi przedmiotami były język niemiecki i historia, a pracę maturalną w 1932 r. pisał o A. Bebelu, za którą otrzymał ocenę bardzo dobrą.

Jako polityk był indywidualistą i w odróżnieniu od innych młodych lewicowców Brandt wykazywał ograniczone zainteresowania marksizmem. A czując się politykiem, a nie teoretykiem rzadko powoływał się na Marksa czy Engelsa.⁶ W socjalizmie nie szukał instrumentu do objaśniania świata, lecz przede wszystkim idealistycznej wspólnoty myślenia, która „prawdę, sprawiedliwość i obyczajność uznaje za reguły swojego zachowania”.⁷

W 1931 r. Brandt został przewodniczącym Socjalistycznego Związku Młodzieży (*Sozialistischen Jugendverband SJV*) w Lubece, będąc już współpracownikiem czasopisma „Lübecker Volksbote” (1930–1933). Mając 19 lat (1932 r.) wstępuje do SPD. Przejęcie w Niemczech władzy przez hitlerowców zahamowało demokratycznie życie na kilkanaście lat, a kilkadziesiąt tysięcy obywateli niemieckich zostało zmuszonych do emigracji i pozbawionych obywatelstwa — wśród nich znalazł się Willy Brandt; uciekł z kraju podejrzany o kolportaż nielegalnych ulotek 1 kwietnia 1933 r. Początkowo wyemigrował do Norwegii, później do Szwecji skąd kontynuował opór przeciwko faszyzmowi na płaszczyźnie międzynarodowej. W latach

³ C. Stern, *Willy Brandt*, Hamburg 1988, s. 7.

⁴ *Ibid.*, s. 9; szerzej patrz: *Willy Brandt in einem Interview mit Oriana Fallaci*, „Die Weltwoche” 3.10.1973.

⁵ W. Brandt, *Mein Weg nach Berlin*, München 1960, s. 36.

⁶ Stern, *op. cit.*, s. 11–12.

⁷ *Ibid.*, s. 12.

1942–1945 współpracował w Sztokholmie z socjalistami z wielu krajów europejskich, m.in. z Bruno Kreiskym, Halvartem Langem, Gunnarem Myrdalem organizuje tzw. Małą Międzynarodówkę.⁸ Na emigracji przybiera nazwisko — Willy Brandt. Pod tym pseudonimem napisał za granicą wiele artykułów i książek, toteż po powrocie w 1945 r. do Niemiec w odróżnieniu od innych emigrantów pozostał przy nim, Brandt był znany, Frahm — nie.⁹

Decydujące dla każdego człowieka lata między dwudziestym a trzydziestym rokiem życia przeżył Brandt z dala od nazistowskich Niemiec, w dwóch światach: w świecie niemieckich emigrantów i w świecie skandynawskiej, a zwłaszcza norweskiej socjaldemokracji. Te norweskie doświadczenia okazały się decydujące dla jego polityki po 1945 r. pomimo pewnego rozdwojenia. Kiedy bowiem Brandt „Norweg” był socjaldemokratycznym reformatorem, to Brandt „Niemiec” pozostawał jeszcze rewolucyjnym socjalistą.¹⁰ W 1964 r. wspominał:

To, co łączyło skandynawskich socjaldemokratów to to, co wynikało ze źródeł chrześcijaństwa i humanizmu o wiele więcej niż to, co w niemieckiej socjaldemokracji wywodziło się z marksistowskiej socjologii [...]. Poznałem tam, jak rzeczywiście walczy się o demokratyzację istoty państwa, jak to wygląda, gdy rzeczywiście walczy się o cele praktycznie [...]. Zobaczyłem jak kształtowana jest nowoczesna polityka socjalna i cały szereg innych rzeczy.¹¹

Drugą połowę 1936 r. spędził Brandt w Berlinie na prośbę Berlińskiej Organizacji Oporu (*Berliner Widerstands-Organisation*). Miał tam okazję bezpośrednio przeżyć niemiecką rzeczywistość. W cztery tygodnie po powrocie z Berlina wyjechał do Hiszpanii jako polityczny obserwator i przedstawiciel organizacji charytatywnych (w walkach udziału nie brał). Pozostał tam od lutego do czerwca 1937 r., przesyłając do przyjaciół w Paryżu i Norwegii informacje o skutkach pomocy dla ludności cywilnej.¹²

Za dość zaskakującą można obecnie uznać reakcję Willy Brandta i jego przyjaciół na wieść o zawarciu paktu Hitler — Stalin w sierpniu 1939 r. Reakcja dziwna, bo wskazująca, jak pełen złudzeń i fałszywych wyobrażeń był obraz ZSRR wśród licznych działaczy lewicy w świecie. Oburzony i zrozpaczony, próbował Brandt ukazywać w swoich publikacjach, co ten pakt oznaczał dla ruchu socjalistycznego:

⁸ G. von Roon, *Widerstand im Dritten Reich*, München 1987, s. 208.

⁹ Stern, *op. cit.*, s. 17.

¹⁰ *Ibid.*, s. 19.

¹¹ *Ibid.*, s. 20; Willy Brandt in einem Fernsehinterview mit Günter Gaus am 25. September 1964 im ZDF.

¹² *Ibid.*, s. 24.

Związek Radziecki stał się reakcyjnym czynnikiem w polityce międzynarodowej. Ruch robotniczy powinien walczyć przeciw niemu jak przeciw wszelkiej reakcji.¹³

Dalej zaś pisał:

Doświadczenie pokazuje, że socjalizm jest czymś więcej niż przejęciem środków produkcji przez państwo [...] socjalizm nie jest możliwy bez wolności i demokracji.¹⁴

Kilkuletni pobyt na emigracji obfitujący w liczne kontakty z ludźmi o podobnym światopoglądzie — głównie z uczestnikami opozycji antyhitlerowskiej — zaowocował dosyć kontrowersyjną konstrukcją intelektualną, odnoszącą się do problemu odpowiedzialności na wybuch drugiej wojny światowej. Już w grudniu 1941 r. pisał do norweskiego profesora historii Arne Ordinga:

Oczywiście Niemcy ponoszą główną odpowiedzialność za obecną wojnę, ale nawet dzisiaj trudno mi przyznać, że to tylko wina Niemiec.¹⁵

Wydaje się, że przedstawiany pogląd Brandta o tzw. winie podzielonej — skonstruowany i obliczony został na okres powojenny. Korzeniami swymi tkwił w analizach dokonywanych przez lewicowe ośrodki emigracyjne i koła socjalistyczne, w których Brandt działał. Później przekuwano te wnioski na swoistą narodową amunicję, rezygnując przynajmniej początkowo z klasowego punktu widzenia. Tak więc Brandt wyszedł z katastrofy wojennej jako romantyk obciążony nacjonalistycznym balastem.

Wyrażając jednoznaczne poglądy w kwestiach wspólwiny za Hitlera i za wojnę, posługiwał się jednak wieloma słusznymi postulatami w sprawie zorganizowania pokojowego porządku międzynarodowego. Starając się jednocześnie określić międzynarodową pozycję Niemiec, wydaje Brandt dobre świadectwo swego poczucia politycznych realiów tamtego czasu. W wygłoszonym na ten temat w Sztokholmie referacie podkreślał, że Związek Radziecki, który w operacjach lądowych poniósł największy ciężar walki z III Rzeszą, nabędzie po wojnie większego znaczenia politycznego. Brandt przewidywał, że Związek Radziecki zapewne będzie starać się o pozyskanie największych wpływów w Niemczech i w staraniach tych powoła się na względy swojego bezpieczeństwa. W obliczu tych tendencji nie radził uciekać na pozycję oportunistyczne. Oportunizm nie był też wskazany przy określaniu stosunku do żądań granicznych. Socjaldemokraci, którzy — jak przewidywał

¹³ *Ibid.*, s. 28.

¹⁴ *Ibid.*, s. 29.

¹⁵ J. Bartosz, *Mitologia okrzężnych dróg*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 10–11; szerzej patrz: list Brandta do Arne Ordinga, 27 XII 1941 r., [w:] W. Brandt, *Draußen*, München 1970.

Brandt — nie akceptowali aneksji hitlerowskich, nie mieli powodu, aby wystawiać na sprzedaż tereny niemieckie w ramach granic weimarskich. Z drugiej jednak strony Brandt zauważał, że na skutek przebiegu wojny i przede wszystkim w rezultacie braku widocznego i efektywnego ruchu oporu ze strony Niemców, nastąpiło przesunięcie w międzynarodowym układzie sił. Uważał, że dlatego nie obejdzie się też bez pewnych strat terytorialnych, ale pod żadnym jednak pozorem nie wolno dopuścić do „rozkawałkowania” Niemiec. Nawet w warunkach podziału na strefy, Niemcy muszą się czuć jako jedność.¹⁶

Brandt zdawał sobie sprawę, że polityka mordy uprawiana przez Hitlera pozostawiła głębokie skutki w postawie narodów europejskich. Ale nie dostrzegał powodów, by niemieccy demokracji musieli rezygnować z tego względu z własnych celów i własnych interesów.

Ci, którzy chcą odbudowy pokojowych Niemiec, nie mogą zadowolić się rolą lokajów. Po totalnej i bezwarunkowej kapitulacji nie wolno dopuścić do bezwarunkowego dostosowania się.¹⁷

Realizację żywotnych interesów oraz drogę ku narodowemu odrodzeniu widział w porozumieniu zarówno ze Wschodem, jak i Zachodem. Był zdania, że nie wolno wiązać się na trwale z żadną z sił, dopiero wówczas Niemcy wyjdą z kryzysu jako jednolite państwo. Każde jednostronne rozwiązanie stanowiłoby próbę naruszenia równowagi ze szkodą dla drugiej strony i to doprowadziłoby do braku zaufania między nimi, do ustabilizowania granic między poszczególnymi strefami.¹⁸

Najkrócej zaś ujął Willy Brandt motyw działalności socjaldemokratów:

Naziści podjęli próbę, by na swój sposób zniemczyć Europę. Nam chodzić musi o to, by zeuropeizować Niemcy [...] i uczynić wszystko, aby uratować dla Niemców możliwie najwięcej Niemiec.¹⁹

Po zakończeniu wojny Brandt swą działalność parlamentarną rozpoczął jako deputowany Berlina do I Bundestagu. Przypadło to na okres, kiedy SPD przeszła do opozycji po przegranych wyborach w 1949 r.²⁰ Kurt Schunracher — ówczesny przywódca SPD i bliski współpracownik Brandta — nie krył obaw, że przyszły rozwój państwa przebiegać będzie w kierunku kapitalistycznym ze wszystkimi negatywnymi konsekwencjami tego faktu:

¹⁶ W. Brandt, *Deutschlands außenpolitische Stellung nach dem Kriege. Vortrag in Stockholm 9 II 1945*, [w:] *Der Wille zum Frieden*, Hamburg 1972, s. 29–30.

¹⁷ Bartosz, *op. cit.*, s. 17.

¹⁸ Brandt, *Der Wille...*, s. 36.

¹⁹ *Ibid.*, s. 37.

²⁰ Stern, *op. cit.*, s. 144.

pogłębieniem rozwarstwienia społeczeństwa, obroną przez państwo interesów klas posiadających, zaostrzeniem konfliktów społecznych, trudnościami w realizacji rządowych haseł polityki społecznej. SPD zapowiadał politykę zdecydowanego przeciwstawienia się rozwojowi państwa w kierunku niedemokratycznym i asocjalnym, podkreślając swoje nastawienia na obronę interesów ludzi pracy.²¹

W kolejnych latach (1950–1951) taktyka SPD zaczęła w coraz większym stopniu odsłaniać swoje słabości i tracić przydatność w obliczu zmieniającej się sytuacji ekonomicznej RFN. Mimo ciągle wysokiego pułapu, bezrobocie zmniejszyło się między 1950 i 1951 rokiem od 400 tys., a polityka gospodarcza rządu umacniała się dzięki sprzyjającym warunkom pierwszej powojennej koniunktury gospodarczej. O ile sytuacja gospodarcza wskazywała na perspektywy dalszego rozwoju, a młody kapitalizm zachodniemiecki coraz bardziej umacniał się, program i ideologia SPD nadal posiadały wymowę antykapitalistyczną, a więc wyraźnie były przeciwne duchowi czasu. Na te i inne aspekty zwracała uwagę kierownictwu partii dyskusja nad koniecznością przeprowadzenia reformy SPD, prowadzona przez młodszych i bardziej pragmatycznych działaczy, do których należał także Willy Brandt.²²

Powołana jesienią 1951 r. komisja partyjna złożona z czołowych działaczy SPD przystąpiła do prac nad programem działania, którego pierwszy projekt gotowy był w lipcu 1952 r., a po zmianach uwzględniających partyjne dyskusje został przyjęty przez zjazd partyjny SPD w Dortmundzie w tym samym roku. Program odzwierciedlał wyraźnie zmiany ideologiczne dokonujące się u przywódców SPD i w jej kierowniczych gremiach pod wpływem rozwoju sytuacji społecznej, ekonomicznej i politycznej RFN.

Również deklaracja *Cele i zadania demokratycznego socjalizmu*²³ przyjęta na pierwszym kongresie, reaktywowanej po wojnie Międzynarodówki Socjalistycznej, we Frankfurcie nad Menem 3 lipca 1951 r. miała dla zachodzących zmian w ideologii SPD duże znaczenie. Tak zwana „deklaracja frankfurcka” w latach pięćdziesiątych stała się ideową bazą dla programów partii socjalistycznych i socjaldemokratycznych, głównie zachodnioeuropejskich. Brandt pisał:

Socjalizm demokratyczny proklamował demokrację polityczną wraz z systemem pluralistycznym i zasadami parlamentaryzmu, demokracją gospodarczą, demokracją społeczną i postępek kulturalnym, demokracją międzynarodową. Dla socjalizmu demokratycznego

²¹ J. Sawczuk, *Kształtowanie ideologii SPD w latach 1949–1969*, Opole 1984, s. 19.

²² *Ibid.*, s. 50; szerzej patrz: H. Soell, F. Erler, *Eine politische Biographie*, t. I, Berlin-Bonn-Bad Godesberg 1976, s. 234.

²³ *Ziele und Aufgaben des demokratischen Sozialismus*, [w:] *Programmatistische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie*, Berlin-Bonn-Bad Godesberg 1973, s. 268–290.

człowiek jest „przedmiotem, twórcą i celem wszelkich społecznych instytucji”. Zatem celem, a nie środkiem wszelkiej polityki pozostaje człowiek.²⁴

Ideologia SPD była z pewnością interesująca dla znacznej części społeczeństwa zachodnioniemieckiego, trzeba jednak podkreślić, że wywodzone z niej postulaty polityczne były w praktyce politycznej w znacznej części z powodzeniem neutralizowane przez sukcesy gospodarcze rządu chadeckiego. Taki stan rzeczywistości odzwierciedlały wybory parlamentarne w 1953 r., w których CDU/CSU uzyskały po raz pierwszy zdecydowane poparcie społeczne (45,2%) dla swej polityki i otrzymały w nowym 487-miejscowym parlamencie aż 243 mandaty. Wybory stanowiły zatem dla socjaldemokratów prawdziwą klęskę i kładły praktycznie kres spekulacjom i nadziejom na rychłe przechwycenie odpowiedzialności rządowej.²⁵

Wyborcza klęska była silnym wstrząsem zarówno dla kierownictwa partii, organizacji terenowych, jak i dołów partyjnych. Świadczyła o tym dyskusja wokół przyczyn niepowodzenia i powołanie komisji w celu oceny przyczyn porażki wyborczej. Wypracowane zalecenia posłużyły do opracowania i przyjęcia nowego programu przez zjazd berliński SPD w 1954 r. Wyraźnej zmianie uległ stosunek do państwa: z jednej strony SPD nadal miała dążyć w polityce wewnętrznej do zbudowania „wolnościowej republiki”, ale jednocześnie w większym niż dotąd stopniu program podkreślał pozytywny stosunek do istniejącego państwa; opowiadał się za poszanowaniem i obroną konstytucyjnego porządku RFN. Nie było jednoznacznego stosunku do istniejącego systemu gospodarczego. Dostrzegano jego zalety, ale i odmawiano mu cech postępowych w dziedzinie socjalnej i społecznej. SPD stawiała sobie za cel usunięcie braków systemu ekonomicznego i spodziewała się tego dokonać przez aktywną politykę konkurencyjną, planowanie gospodarcze oraz demokrację w gospodarce. Punkt ciężkości ostatniego hasła nie spoczywał już na uspołecznieniu środków produkcji, lecz na wprowadzeniu współdecydowania, opartego na parytecie, i takiego wewnętrznego ustroju przedsiębiorstw, który zapewniałby związkom zawodowym i pracownikom możliwość sprawowania funkcji kontrolnych w zakładach pracy.²⁶

Zmiany programowe stanowiące odzwierciedlenie procesów przemian ideologicznych przyczyniły się w latach 1954–1957 w niewielkim tylko stopniu do powiększenia zwolenników polityki SPD wśród wyborców. Porażki

²⁴ W. Brandt, *Wer rastet, der rastet — dynamische Politik als deutsche Gemeinschaftsaufgabe*, [w:] *Protokoll der Verhandlungen des PT der SPD in Köln 1962*, s. 62.

²⁵ Sawczuk, *op. cit.*, s. 55.

²⁶ *Ibid.*, s. 58–59.

wyborcze — zwłaszcza ta w 1957 r. — przyspieszyły postępujący już w partii proces wypracowywania nowego profilu ideologiczno-programowego. Oznaczało to w praktyce potrzebę zerwania z dogmatem o potrzebie samodzielnego rządu, a także rozwinięcia odpowiednich koncepcji, które umożliwiałyby akceptację SPD przez ewentualnego partnera koalicyjnego. Willy Brandt w 1957 r. wyraził pogląd, który podtrzymywał również w latach sześćdziesiątych, iż nie chodzi tak bardzo o to, by wygrywać potyczki słowne, lecz by kształtować niemiecką rzeczywistość. „Rzeczowy wpływ jest ważniejszy niż udowodnienie, że inni nie mają racji”.²⁷

Pełne rozwinięcie swej nowej doktryny dokonała SPD w „programie godesberskim” z 1959 r.²⁸ W kilkudziesięcioosobowej komisji, przygotowującej Program Zasadniczy SPD z Bad Godesberg, złożonej z socjologów i ekonomistów, teoretyków, prawników i polityków, aktywnie uczestniczył Willy Brandt.²⁹ Nowy program oznaczał odejście od socjalizmu w sensie marksistowskim. W jego centrum stał człowiek a nie klasa, co umożliwiło odideologizowanie partii. W polityce gospodarczej kierowano się formułą: „konkurencja na ile to możliwe — planowanie na ile niezbędne”. W programie tym osiągnięto tak niezbędne zbliżenie do politycznych i gospodarczych wyobrażeń tzw. mieszczańskich warstw wyborczych.³⁰

W zasadniczych tezach wspomnianego „programu godesberskiego”, który miał ogromne znaczenie dla przyszłej polityki socjaldemokracji zawarto następujące założenia programowe:

1. SPD dąży do stworzenia społeczeństwa wolności, sprawiedliwości i solidarności. Partia odrzuca wszelką dyktaturę i wszelki totalitaryzm. Domaga się demokracji jako powszechnej formy państwa i sposobu życia, a komunistom odmawia prawa do powoływania się na socjalizm.

2. SPD uznaje konstytucję RFN i zawarte w niej podstawowe prawa obywatelskie. Dąży do jedności Niemiec w zabezpieczonej wolności. Partia przyznaje się do konkurencji z innymi partiami politycznymi.

3. SPD potwierdza zasady obronności kraju stosownie do politycznego i geograficznego położenia Niemiec. Potępia broń masowej zagłady i dąży do rozbrojenia, do włączenia Niemiec do europejskiej strefy odprężenia z ograniczonymi zbrojeniami i kontrolą, ale tylko w celu ponownego zjednoczenia kraju.

²⁷ *Ibid.*, s. 60.

²⁸ *Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands*, [w:] *Parteiprogramme, Grundsatzprogrammatik und aktuelle Ziele. SPD, CDU, CSU, FDP, DKP, NPD, Die Güne*, Herausgegeben von Fried Froemer, Heggen-Verlag 1982, s. 41–60.

²⁹ „Jahrbuch der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands” 1954/1955, s. 279.

³⁰ H. Lilje, *Deutschland 1945–1963*, Göttingen 1982, s. 236.

4. Gospodarkę należy podporządkować interesom ogólnym. Celem polityki gospodarczej jest pełne zatrudnienie i stabilność cen z wolnym wyborem rodzaju konsumpcji, miejsca pracy i wolną inicjatywą przedsięwzięć. Gwarantowana prywatna własność środków produkcji, o ile nie jest sprzeczna ze sprawiedliwym ładem socjalnym. Uspołecznienie jest zjawiskiem polityki gospodarczej, ale nie zasadą. Dochody i majątki powinny być sprawiedliwie dzielone. Władza gospodarcza podlega kontroli publicznej. Związki zawodowe mają prawo współdecydowania w życiu gospodarczym i społecznym.

5. Państwo ma się troszczyć o sprawy egzystencji jednostki. Obywatel ma prawo do państwowej renty minimalnej, którą dopasowuje się do dochodu z pracy. Partia potwierdza potrzebę obrony rodziny, wspierania młodzieży oraz domaga się równouprawnienia kobiet.

6. SPD toleruje kościoły i domaga się od nich tolerancji wobec innowierców. Jest gotowa do współpracy z kościołami i potwierdza ich publiczną ochronę. Tylko wzajemna tolerancja, która w innowiercy i człowieku o innych poglądach widzi człowieka tej samej godności, daje solidną podstawę ludzkiego i politycznego współżycia.

7. Obowiązek szkolny należy wydłużyć do 10 lat szkoły podstawowej, do szkół wyższych należy otworzyć nowe drogi. Nauka, sztuka i badania muszą być wolne, partia domaga się bezpłatnej nauki w szkołach i na uczelniach.³¹

Przeciwnicy nie dawali wiary tak daleko idącym przeobrażeniom politycznym, odrzuceniu balastu obwarowanego tradycją. Jednak biorąc pod uwagę reformatorską dekadę lat pięćdziesiątych i później, dzięki wprowadzonym zmianom systematycznie rosły wpływy partii i zwiększał się jej potencjał wyborczy. W 1953 r. na kandydatów socjaldemokratycznych głosowało 28,8% wyborców, w 1957 r. — 31,8%, w 1961 r. — 36,3%. W 1966 r. SPD weszła do wielkiej koalicji. Pod koniec lat sześćdziesiątych uzyskała 42,7% głosów i we wrześniu 1969 r. utworzyła małą koalicję z Partią Wolnych Demokratów (FDP). Sukces wyborczy przyniosły także wybory z listopada 1972 r., kiedy to SPD uzyskała 45,8% głosów. Powyżej 42% głosów uzyskiwała partia w wyborach 1976 i 1980 r.³²

Charakterystyczną cechą poglądów Brandta, które znalazły wyraz w programie z roku 1959 i dalszych założeniach doktrynalnych, jest uznanie dla społecznej doktryny Kościoła katolickiego, przyjęcie partnerstwa politycznego z Kościołem, uznania jego działalności za niezbędną i korzystną we współczesnym świecie, głównie w sferze wychowania etycznego i utrwała-

³¹ *Ibid.*, s. 236–237.

³² H. Kistler, *Die Bundesrepublik Deutschland. Vorgeschichte und Geschichte 1945–1983, Sonderausgabe der Landeszentrale für politische Bildung, Rheinland-Pfalz 1985*, s. 415–419.

nia norm moralnych. Ten sojusz socjaldemokracji z chrześcijaństwem stał się możliwy z jednej strony ze względu na reorientację ideowo-doktrynalną socjaldemokracji, z drugiej zaś w wyniku społecznej doktryny Kościoła katolickiego od czasów encykliki Leona XII *Rerum novarum* i Soboru Watykańskiego II. W wyniku tego, w sprawach godności ludzkiej, pracy i sprawiedliwości społecznej, ochrony socjalnej stanowiska socjalizmu demokratycznego i nauki społecznej Kościoła stały się w wielu płaszczyznach zbieżne lub tożsame.

Socjaldemokracja niemiecka w pełni akceptuje współczesne państwo kapitalistyczne i ukształtowane historycznie systemy demokracji parlamentarnej — jak stwierdził Willy Brandt — bez żadnego „ale”.³³ W związku z tym nie traktuje też Brandt socjalizmu jako schematu ustroju społecznego, ustalonego katalogu środków, który można by ująć w „oryginalną receptę”, w określony realny ustrój społeczno-ekonomiczny. Socjalizm pozostaje ponadczasową ideą, która pobudza do działania w celu zbudowania godnego człowieka, społeczeństwa i państwa. Cel ten osiągnąć można nie przez rewolucję społeczną czy zmianę stosunków własności, lecz na drodze reform.

Na początku lat siedemdziesiątych, Willy Brandt — wówczas kanclerz RFN — bardzo często podkreślał pozaekonomiczne uwarunkowania życia człowieka i społeczeństwa. Wskazywał, że jakość życia to coś więcej niż rozwój gospodarczy i wzrost dochodu narodowego. Tam bowiem gdzie zostają spełnione dążenia materialne, problem sprawiedliwości powstaje na nowo w wyższym społecznie wymiarze. Uznając wagę dobrobytu materialnego, jednocześnie bardzo krytycznie odnosił się Brandt do wynaturzeń współczesnego kapitalizmu.³⁴

Opowiadał się Willy Brandt za przekształceniem struktur gospodarki w kierunku likwidacji społecznie szkodliwej produkcji, za wprowadzeniem zmian w organizacji pracy, likwidacji skrajnych nierówności w rozwoju regionów i branż oraz za bardziej skuteczną integracją społeczeństwa. W dziedzinie ekonomicznej polityka winna zmierzać do wzrostu gospodarczego, stabilizacji cen i pełnego zatrudnienia. Oceniając, że dokonano poważnego postępu w zakresie demokracji politycznej, domagał się działania na rzecz demokracji socjalnej poprzez współudział i współodpowiedzialność społeczeństwa we wszystkich dziedzinach życia gospodarczego i politycznego. Była to zarazem krytyka pod adresem monopolii.

³³ W. Brandt, *Politische Aufgaben nach der Halbzeit*, [w:] *Protokoll der Verhandlung des PT des SPD vom 10.-14. April 1973 in Hannover*, s. 47.

³⁴ W. Brandt, *Die Qualität des Lebens*, „Die neue Gesellschaft”, 10 października 1972, nr 10.

Willy Brandt odrzucał tezę o państwie jako narzędziu panowania klasowego. Państwo ujmowane było jako organ partnerstwa społecznego i politycznego. Zamiast walki klasowej ma prowadzić do harmonizowania interesów różnych grup. Na Nadzwyczajnym Zjeździe SPD w 1972 r. Brandt mówił, iż państwo jako władza stojąca ponad interesami grupowymi ma za zadanie ochronę słabszych, „utrzymanie w ryzach silnych i przeprowadzenie prawomocnych posunięć skierowanych przeciw pozycji uprzywilejowanych”.³⁵

Willy Brandt jako socjaldemokratyczny ideolog i polityk osiągnął najwyższą dojrzałość w zakresie polityki zagranicznej w okresie rządów małej koalicji SPD i FDP jako kanclerz (1969–1974) i zarazem przewodniczący SPD. Wówczas to dokonał zasadniczej zmiany priorytetów, wysuwając na plan pierwszy rozwiązania europejskie. Przyjął założenie, że zjednoczenie państw niemieckich może nastąpić tylko w następstwie odprężenia europejskiego i przewyciężenia podziału Europy na wrogie sobie bloki.³⁶ A chociaż samo zjednoczenie przypadło w roku 1990, to polityka socjaldemokratów w pełni prowadziła do tego historycznego faktu. Przyjęta wówczas koncepcja dwóch państw jednego narodu była najbardziej realistyczna i dająca możliwość działania politycznego w kierunku integracji wschodnich i zachodnich Niemców.

Wracając do problemów wewnętrznych Willy Brandt jako kanclerz zainicjował szereg reform socjalnych i społecznych w RFN, z których należałoby wymienić: korzystne dla pracowników przepisy i normy dotyczące bezpieczeństwa pracy; powołanie specjalistycznych instytutów zajmujących się problemami humanizacji pracy; ustawę o współdecydowaniu, rozszerzającą udział przedstawicieli pracowników i akcjonariuszy w radach nadzorczych zakładów pracy; zwiększenie świadczeń i zasiłków dla bezrobotnych i rozwinięcie pośrednictwa pracy oraz szkolenia zawodowego bezrobotnych; rozbudowanie świadczeń społecznych; zwiększenie pomocy socjalnej dla ludzi starszych; przeprowadzenie reformy prawa małżeńskiego i rodzinnego, prawa wyborczego, rozbudowę szkolnictwa wyższego; zapoczątkowanie polityki ochrony środowiska naturalnego.³⁷

W tym miejscu wyłania się pytanie, w czym tkwią zasługi Brandta ideologa-polityka niemieckiej socjaldemokracji, które będą miały trwałe zna-

³⁵ *Wahlprogramm der SPD*, „Berliner Stimme”, 21 października 1972, s. 15.

³⁶ M. Tomala, *Partie polityczne Bundestagu wobec „problemu niemieckiego”*, „Sprawy Międzynarodowe” 1981, nr 6, s. 51.

³⁷ *Republika Federalna Niemiec w dobie rządów koalicji socjaldemokratyczno-liberalnej (1969–1982)*, praca zbiorowa pod red. A. Czubińskiego i L. Janickiego, Poznań 1985, s. 162–180.

czeniu. Niewątpliwie udało mu się, w utworzonym przymierzu z liberałami, tradycyjną partię opozycyjną przemienić w partię rządzącą. Od 1969 r. niemiecka socjaldemokracja zaczyna pojmować, że osiągnięcie i zachowanie władzy zakłada gotowość i zdolność do sojuszu. W tym stopniu, w jakim sama przejęła odpowiedzialność i nową rolę, została zaakceptowana przez obywateli jako coś normalnego, jako jedną z możliwości w wyborach. Demokracja uzyskała wyższą jakość, gdy opozycja zdecydowała się na rządzenie, a obywatele zaakceptowali zmianę władzy jako coś oczywistego i normalnego.

W polityce wewnętrznej Willy Brandt starał się wielkie cele socjaldemokracji, dążenie do „wolności, sprawiedliwości i solidarności” przemienić w szeroko zakrojony program reform socjalliberalnej koalicji. W tym skanalizowano rewolucyjne niepokoje wśród części młodzieży, a starszym generacjom zaniepokojonym po wystąpieniach studenckich w 1968 r. dało bezpieczeństwo.

Brandt wykazał zmysł wytrawnego polityka, rozumiejąc rolę ciągłości i tradycji w swojej partii — szczególnie ważny w fazach przejściowych, zmiany ról — wycucie tego, co nazywa się duchem czasu oraz talent przedstawienia niespokojnej społeczności na celowe działanie. Przekonał wielu obywateli, że demokracja jest możliwa na dłuższą metę tylko wtedy, gdy ma się dość siły na zmiany przez przeprowadzenie reform. Na początku lat siedemdziesiątych liczne rzesze angażowały się moralnie dla demokracji w Niemczech i były gotowe ponosić odpowiedzialność.

Zwycięstwo Willy Brandta w listopadzie 1972 r. stało się punktem zwrotnym w historii SPD. Po raz pierwszy największa partia RFN stanowiła najsilniejszą frakcję w niemieckim Bundestagu, bo po raz pierwszy pod wodzą Brandta udało się pozyskać liczne rzesze robotników i stanu średniego. Przemiana partii robotniczej w partię narodową stała się bardziej wiarygodna poprzez osobę i politykę kanclerza również w tych grupach obywateli, którzy w „programie godesberskim” widzieli kalkulację taktyczną.

Polityka wschodnia i europejska, polityka odprężenia, zniwelowała niebezpieczeństwo izolacji Bonn i przy całym uznaniu tego, co dzieliło demokrację i państwa rządzone przez komunistów, usunęła wiele przeszkód na drodze do ogólnoeuropejskiej kooperacji. Układy wschodnie złagodziły dla ludzi skutki podziału i służyły złagodzeniu napięć w Berlinie. We wszystkich częściach świata RFN cieszyła się uznaniem i zaufaniem dzięki staraniom o porozumienie i pokój.³⁸

³⁸ Stern, *op. cit.*, s. 124–125.

SUMMARY

The aim of the paper was the present Willy Brandt — the many years' leader of German Social Democratic Party. The author shows the process of political maturation of Brandt's views from the beginnings of his activity in youth organizations and SPD until the peak of his career, which was holding the chancellor's office in 1969–1974. His political activity in this case is only the background for showing his ideology.